

Фёдар КЛИМЧУК

**АДПАВЕДНІКІ РЭЛЕВАНТНЫХ АСАБЛІВАСЦЕЙ
ЗАГАРОДСКІХ ГАВОРАК У ДЫЯЛЕКТНЫХ
КАНТЫНУМАХ УКРАЇНЫ І РАСІІ**

Сярод рэlevantных асаблівасцей, на аснове якіх праводзіцца групоўка гаворак пэўнага рэгіёна, асаблівую значнасць набываюць рысы, якія з'яўляюцца такімі ж рэlevantнымі і ў іншых рэгіёнах. Як рэlevantныя асаблівасці пры дыялектным члянэнні яны паўтараюцца ў розных арэалах адной мовы ці дзвюх або некалькіх роднасных моў.

На нашу думку, такая паўтаральнасць сведчыць аб тым, што ў многіх выпадках гэтыя рысы (ці іх «продкі») з'яўляліся таксама рэlevantнымі ў нейкага моўна-дыялектнага адзінства ў мінулым.

Спынімся на рэlevantных асаблівасцях, на аснове якіх мы зрабілі групоўку гаворак Берасцейска-Пінскага Палесся¹. Разгледзім іх пашырэнне ў дыялектных кантынумах Украіны і Расіі.

Сярод адзначаных заходнепалескіх асаблівасцей выдзяляюцца дзве групы. Умоўна назвём іх **група А** і **група Б**. Група А – гэта асаблівасці, на аснове якіх акрэсліваецца асноўны масіў гаворак Берасцейска-Пінскага Палесся з поўначы, паўночнага захаду і паўночнага ўсходу. На аснове асаблівасцей групы Б праводзіцца ўнутранае члянэнне асноўнага масіву гаворак Берасцейска-Пінскага Палесся.

Асаблівасці групы А мы разглядалі ў асобных артыкулах². Асноўныя вывады наступныя. Паводле адзначаных асаблівасцей, у гаворках Славіі выдзяляюцца дзве зоны:

Діалектологія

¹ *Клімчук Ф.Д.* Гаворкі Заходняга Палесся. Фанетычны нарыс. – Мінск: Навука і тэхніка, 1983; *Яго ж.* Заходнепалескія гаворкі // Беларуская мова. Эцыклапедыя. – Мінск, 1994. – С. 57 (карта), 218 – 219.

² *Клімчук Ф.Д.* Диалектные типы Полесья // Слово и культура. Памяти Никиты Ильича Толстого. – М.: Индрик, 1998. – Т. 1. – С. 118 – 135; *Яго ж.* Диалектные типы Полесья на общеславянском фоне // Славянские этюды. Сборник к юбилею С.М. Толстой. – М.: Индрик, 1999. – С. 214 – 227; *Яго ж.* Рэфлексы *d, *t перад этымалагічнымі *e, *i ў славянскіх гаворках // Беларуска-руско-польскае супастаўляльнае мовазнаўства. Матэрыялы Другой міжнароднай навуковай канферэнцыі 5 – 6 лютага 1993 г. / Пад рэд. Г.М. Мезэнкі. – Віцебск, 1993. – С. 81 – 83; *Яго ж.* Старажытныя ляхі // Беларуска-руско-польскае супастаўляльнае мовазнаўства і літаратуразнаўства. Матэрыялы Трэцяй міжнароднай навуковай канферэнцыі 5 – 7 снежня 1994 г. – Віцебск, 1994. – С. 119 – 121.

паўночная і паўднёвая. На сумежжы існуе таксама «пераходная» паласа. Да паўночнай групы адносіцца большасць гаворак лужыцкіх, польскіх, беларускіх, рускіх, да паўднёвай групы – большасць гаворак паўднёваславянскіх і ўкраінскіх. «Пераходны» характар маюць многія гаворкі Палесся і ўкраінскіх Карпат. Астравы «пераходных» гаворак адзначаны ў многіх рэгіёнах Расіі. Да «пераходных» тыпаў адносіцца большасць чэшскіх і славацкіх гаворак, прычым, чэшскім гаворкам характэрны «паўднёвы» ухіл, а славацкім – «паўночны». Палабская мова адносіцца да «пераходнага» тыпу.

Наяўнасць у гаворках Слав'і адзначаных дзвюх зон, відавочна, не з'яўляецца выпадковасцю. Якая прычына такога дзялення – пытанне застаецца адкрытым³.

Цяпер спынімся на асаблівасцях групы Б, на аснове якіх праводзіцца ўнутранае чляненне асноўнага масіву гаворак Берасцейска-Пінскага Палесся або ўласна загародскіх гаворак.

У загародскіх гаворках выдзяляюцца чатыры асноўныя дыялектныя групы або тыпы: гаворкі паўночназагародскія, сярэднезагародскія, паўднёвазагародскія і тараканскія. Сярод іх генетычныя тыпы – тры: паўночназагародскі, сярэднезагародскі і тараканскі. Што датычыцца паўднёвазагародскіх гаворак дык яны па сутнасці з'яўляюцца пераходнымі паміж сярэднезагародскімі і тараканскімі. У іх пераважна аснова сярэднезагародская з наяўнасцю некаторых тараканскіх рыс, у першую чаргу так званага *екаві'зму* (вымаўлення гука [e] на месцы *'a, *'e пад націскам). У некаторых паўднёвазагародскіх гаворак тараканскага аснова.

Адрозніваюцца паміж сабой асобныя групы загародскіх гаворак рознай рэалізацыяй *o (новыя закрытыя склады), *'a, *'e, *'e, *'b ў націскай пазіцыі: *o > [i], [ы], [i̯] ў гаворках сярэднезагародскіх, паўднёвазагародскіх і тараканскіх (*він, віз, бiльш, сiль, нiс кiнь, вын, выз, бiльш, сiль, ныс кiнь, вiйн, вiіз, бiльш, сiль, нiс, кiнь*); *o > [y] ў гаворках паўночназагародскіх (*вун, вуз, бульш, суль, нус, кунь*); *'e, *'b > э ў сярэдне-, паўночна- і паўднёвазагародскіх гаворках (*дэнь, вызэ', бэ'рог, мэд, вычэ'ра, цэ'ркава*); *'e, *'b > [a] ў гаворках тараканскіх (*дань, выза', ба'руг, мад, выча'ра, ца'ркава*); *'a, *'e > ['a] ў паўночна- і сярэднезагародскіх гаворках (*взав, ся'ду, гля ну, шя'пка, ша'пка, зять*); *'a, *'e > ['e] у гаворках тараканскіх і паўднёвазагародскіх (*взев, се'ду, гле'ну, ше'пка, зеть*).

³ Клімчук Ф.Д. Адлюстраванне мінулага ў народных гаворках Берасцейшчыны // Загароддзе-2. Матэрыялы навукова-краязнаўчай канферэнцыі "Палессе – скрыжаванне культур і часу" 25 – 27 верасня 1999 г., – Пінск-Мінск: Тэхналогія, 2000. – С. 114 – 117.

Зафіксаванае чляненне загародскіх гаворак даволі выразнае. Існуюць фразы-жарты, у якіх спецыяльна канцэнтруюцца словы, якія адлюстроўваюць пэўную рысу гаворкі. Прывяду некаторыя з іх.

Ше'нка е'блык п'іеть рублі'в. Же'ба в е'мцы каче'е е'блыко. Наступы'в на же'бу, же'ба че'вкнула. Повправле'юсь, прыду' в ха'ту, се'ду да бу'ду пре'сты. Де'дыку, ны робы' те'шко. Заробле'лы гро'шы да купле'лы, шо трэ'ба.

Продала' ва'пручка, купэ'ла ца'брычка. Іду' по ста'жэцэ, дывлю'сь на на'бо, пудхо'джу до ха'тэ, сту'каю в два'рэ, выхо'дыть Хва'дур і ка'жить "До'бри ва'чур". Га'тэ да'рво ва'ймэ тва'рдэ. Ці'лы дань выбыра'лэ мад.

Там мо'жна бу'дэ вэ'пытэ гори'лкэ і закусэ'тэ рэ'быю. Ныма' сэ'лэ всю робо'ту поробэ'тэ.

Вун туды' бульш ны пу'йдэ. Гэ'то муй кунь і муй вуз і ныко'му я ёго'ны дам. Кут ско'чыв на ослу'н, з осло'на на стул да помара'в насту'льнычка. Ці'лу нуч було' зур'но на двори'. Тю'тка взяла' свою' кору'вку за руг. Прыню'с цы'лый ко'шык грыбу'в.

Размяшчэнне адзначаных тыпаў гаворак мазаічнае. Паміж асобнымі гаворкамі аднаго і таго ж тыпу, размешчанымі ў розных рэгіёнах, існуе розніца. У гэтым артыкуле мы разглядаем найбольш тыповыя рысы асобных груп загародскіх гаворак.

У асноўным масіве загародскіх гаворак (не ўключаюцца перыферыійныя загародскія гаворкі) каля **палавіны** яго тэрыторыі займаюць гаворкі сярэднезагародскія, каля **чвэрці** – паўночназагародскія, таксама каля **чвэрці** – паўднёвазагародскія, каля **5 %** – тараканскія.

Спынімся на пашырэнні ў дыялектным кантыненте сучаснай тэрыторыі Украіны адпаведнікаў рэлевантных рыс, на аснове якіх выдзяляюцца асобныя групы загародскіх гаворак.

Адпаведнікі рэлевантных рыс гаворак **паўночназагародскіх**.

1. Найбольш характэрная рыса паўночназагародскіх гаворак – рэфлекс *o > [y] у новых закрытых складах пад націскам. На Украіне гэтая рыса характэрная для двух рэгіёнаў: Закарпацця (ужанскія і марамарошскія гаворкі) і сярэдне-ўсходняга Палесся.

У сярэдне-ўсходнім украінскім Палессі пераход *o > [y] у разглядаемай пазіцыі адзначаны невялікімі астравамі і масівамі. Каб сітуацыя была больш яснай возьмем для разгляду больш шырокі дыяпазон рэфлексаў *o ў новых закрытых складах пад націскам: пераход гэтага галоснага не толькі ў [y], але і ў іншыя гукі, якія, як і [y], з'яўляюцца галоснымі больш задняга ўтварэння ў

параўнанні з гукам *o. Гэта галосныя *o*, *yo*. Арэал рэфлексацыі *o > [y], [ô], [ou] на Украіне ахоплівае наступную тэрыторыю⁴. Папершае, гэта сярэдняе Палессе. На захадзе арэал з'явы абмяжоўваецца міжрэччам Стыру і Гарыні, тут яго мяжа праходзіць на захад ад Дубровіцы, затым ідзе на Уладзімірэц, потым на паўночны ўсход ад Луцка, на поўнач ад Наваграда Валынскага, на поўдзень ад Корасценя, на поўнач ад Вышгарада. На левабярэжжы Дняпра гэты арэал працягваецца нешырокай паласой па лініі: Чарнігаў, Ноўгарад-Северскі, Глухаў. Ад Чарнігава ідзе яе адгалінаванне на Кулікоўку і Борзну.

Сярод іншых рэlevantных асаблівасцей паўночназагародскіх гаворак адзначым наступныя.

2. Вузкі галосны [i^{bi}] або [yⁱ] на месцы гістарычных *i, *y пасля шыпячых, [p] і [ц] (*жі^{bi}'то, ші^{bi}'ты чыⁱ'сто, рi^{bi}'ба, тpи^{bi}'ci^{bi}'бу'ля*). Мяжа вымаўлення [i^{bi}], [yⁱ] пасля шыпячых і *p (а таксама пасля іншых зычных) на Украіне наступная⁵: міжрэчча Стыру і Гарыні, на захад ад Дубровіцы, Бярэзна, на поўнач ад Наваграда Валынскага, на поўдзень ад Корасценя, на поўнач ад Вышгарада. На левабярэжным Палессі гэтая з'ява адзначана астравамі і масівамі па лініі: Чарнігаў – Ноўгарад Северскі.

3. Мяжа пераважна цвёрдага [p] на ўкраінскім Палессі⁶: міжрэчча Стыру і Гарыні, на захад ад Дубровіцы, на паўночны ўсход ад Луцка, на поўдзень ад Наваграда Валынскага, Кіева, Нежына, Шосткі.

4. Мяжа пераважна цвёрдага [ц] на ўкраінскім Палессі праходзіць на захад ад р. Стыр (да р. Стаход), на паўночны ўсход ад Луцка, на паўднёвы захад і паўночны захад і поўнач ад Наваграда Валынскага, на поўнач ад Жытоміра, на поўдзень ад Корасценя, на поўнач ад Вышгарада, Нежына, Шосткі, Глухава⁷. Шырокая дыстрыбуцыя цвёрдага [ц] назіраецца таксама ў многіх паўднёва-заходніх украінскіх гаворках.

Адпаведнікі рэlevantных рыс гаворак **тараканскіх**.

1. Найбольш характэрная рыса тараканскіх гаворак – рэфлекс

⁴ Атлас украінскай мовы. Сярэдня Наддніпряніна, Полісся і суміжны землі. – Т. I. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. I. № 28 – 31, 57 – 62, 97; Атлас украінскай мовы. Волинь, Наддністряніна, Закарпаття і суміжны землі. – К.: Наукова думка, 1988. – Т. II. № 3, 24, 25, 51, 52, 156, 157.

⁵ Атлас украінскай мовы... – Т. I. № 18, 19; Атлас украінскай мовы... – Т. II. № 15, 16.

⁶ Атлас украінскай мовы... – Т. I. № 7, 8, 19, 60, 126–129, 142; Атлас украінскай мовы... – Т. II. № 6, 7, 115, 116.

⁷ Атлас украінскай мовы... – Т. I. № 66, 112, 204, 220, 226; Атлас украінскай мовы... – Т. II. № 98, 182.

*e, *ь > [a]. На тэрыторыі Украіны пераход *e, *ь ў [a], а таксама ў гукі, якія па сваіх артыкуляцыйных і акустычных асаблівасцях набліжаюцца да [a] (гэта [a^c], [e^a], [a] пярэдняе, [e] шырокае) характэрна для наступных дыялектных адзінак: гаворкі заходневалынскія, гуцульскія, надсянскія (пераход пазіцыйна абмежаваны), асобныя валынска-палескія (пераход паслядоўны), некаторыя надднястроўскія (спарадычна гукі, якія набліжаюцца да [a]), букавінскія (спарадычна, пазіцыйна абмежавана)⁸.

2. Тыповая рыса тараканскіх і паўднёвазагародскіх гаворак – рэфлекс *'a, *e > [e]. Яна характэрна для гаворак валынска-палескіх, заходневалынскіх (сярэднадбужскіх), надднястроўскіх, гуцульскіх, пакуцкіх, букавінскіх, г.зн. яна ўтварае вялікі заходнеўкраінскі арэал⁹. Яго ўсходняя мяжа: міжрэчча Стыру і Гарыні, на захад ад Луцка, на ўсход ад Цярнопаля, на ўсход ад Чарнаўцоў. У гэтую зону ў раёне Карпат не ўваходзяць арэалы бойкаўскіх, закарпацкіх і лэмкаўскіх гаворак.

3. Тыповая рыса тараканскіх і некаторых паўднёвазагародскіх гаворак – рэфлекс *ы, *і > [э], [э^u], [у^e] і блізкія па артыкуляцыйных і акустычных асаблівасцях гукі. На Украіне масівы і астравы пашырэння такой рысы размешчаны ў арэале рэфлексацыі *'a, *e > [e], прычым, найбольш паслядоўна ў зоне

⁸ Говори української мови (збірник текстів). – К.: Наукова думка, 1977. – С. 13 – 43, 226, 300 – 352; Картатэка ДАУМ; *Дзэндзеліўскі І.О.* Конспект лекцый з курсу украінскай дыялекталогіі. – Ужгород, 1965. – Ч. I; *Залескі А.М.* Вокалізм південно-західних гаворів украінскай мови. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 41, 45, 80 – 87; *Назарова Т.В.* Из наблюдений над междиялектными контактами (к понятию сопротивления системы) // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1973. – М.: Наука, 1975; *Пшел'юрська М.* Надсянський говір // Праці Українського науково інституту. – Варшава, 1938; *Шило Г.Ф.* Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. – Львів, 1957. – С. 43 – 48, 170 – 172; *Шимановский В.* Звуковые и формальные особенности народных говоров Холмской Руси. – Варшава, 1897. – С. 20, 21; *Герман К.Ф.* Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті: Фонетика, фонологія. – Чернівці: Рута, 1995; *Яго ж.* Взаємодія украінскай літаратурнай мови з територіальними дыялектамі. Навчальний посібник. – Чернівці, 1983. – С. 26 – 28; *Клімчук Ф.Д.* О полесско-карпатском типе рефлексации е, ь > а // Симпозиум по проблемам Карпатского языкознания (24 – 26 апреля 1973 г.). Тезисы докладов и сообщений. – М.: Наука, 1973. – С. 27 – 28; *Яго ж.* До питання про зони рефлексації е, ь, ъ > а після твердих приголосних в слов'янських дыялектах // Культура і побут населення украінських Карпат (Матеріали республіканської наукової конференції). – Ужгород, 1973. – С. 276 – 281, 2 карти; *Яго ж.* Да питання аб палеска-арыйскіх (інда-іранскіх) сувязях // Арэалогія. Праблемы і дасягненні. Тэзісы дакладаў міжнароднай навуковай канферэнцыі 25 – 27 траўня. – Мінск, 1993. – С. 34 – 35.

⁹ Атлас украінскай мови... – Т. II. № 41, 43, 47, 109, 112, 113, 115, 116.

валынська-палескіх, заходневалынськіх, гуцульськіх, пакуцькіх і букавінськіх гаворак¹⁰.

4. Звужэнне $ы^i > i, i^{bi}, ы^i$ сустракаецца ў некаторых гаворках Заходняй Украіны¹¹.

5. У тараканскіх гаворках пераважна цвёрды $[y]$. Як гаварылася вышэй, цвёрды $[y]$ тыповы для асноўных украінскіх сярэднепалескіх і многіх усходнепалескіх гаворак. У той жа час ужыванне цвёрдага $[y]$ у тых ці іншых пазіцыях характэрна для гаворак надднястроўскіх, букавінскіх, пакуцькіх, валынська-палескіх¹².

Адпаведнікі рэлевантных рыс гаворак **сярэднезагародскіх**.

1. Арэалам рэфлексацыі $*o > [y], [ô], [ou]$ ў сярэдне-ўсходнім украінскім Палессі і ў Закарпаці супрацьпастаўляюцца арэалы рэлевантнай рысы сярэднезагародскіх (таксама паўднёвазагародскіх і тараканскіх) гаворак рэфлексаў $*o > [i], [ы], [ü], [yî], [ye]$ ¹³.

2. Арэалу рэфлексацыі $*a, *e > [e]$ ў гаворках тараканскіх і паўднёвазагародскіх супрацьпастаўляюцца арэалы рэлевантнай рысы сярэднезагародскіх (таксама і паўночназагародскіх) гаворак рэфлексаў $*a, *e > [e]$ ¹⁴.

3. У сярэднезагародскіх гаворках (найбольш тыповых) у параўнанні з іншымі дыялектнымі групамі Берасцейска-Пінскага Палесся найбольш шырокая дыстрыбуцыя мяккага $[y]$. У дыялектным кантынентуме Украіны гаворкі з найбольш шырокай дыстрыбуцыяй $[y]$ утвараюць наступныя арэалы¹⁵: 1) гаворкі паўднёва-ўсходнія, усходнія валынскія, частка падольскіх, сярэднепалескіх і ўсходнепалескіх; 2) гаворкі бойкаўскія і закарпацкія.

4. У сярэднезагародскіх гаворках (таксама ў паўднёвазагародскіх і тараканскіх) шырокая дыстрыбуцыя мяккага $[p]$ у націскных складах. Шырокая дыстрыбуцыя мяккага $[p]$

¹⁰ Атлас украінскай мовы... – Т. II. № 4, 15 – 18, 20, 21.

¹¹ Говори української мови (збірник текстів)... – С. 13 – 19, 22 – 57, 59 – 61, 215 – 222, 228 – 230, 265 – 268, 270 – 273, 317 – 318, 320 – 324, 327 – 344, 346 – 355.

¹² Атлас української мовы... – Т. II. № 53, 98, 182; Говори української мови (збірник текстів)... – С. 19 – 20, 22 – 33, 35 – 43, 46 – 48; Атлас української мови. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянина, Причорномор'я і суміжні землі. – Т. III. – Ч. III. – К.: Наукова думка, 2001. – Карта № 16.

¹³ Гл. спасылку № 4.

¹⁴ Гл. спасылку № 9.

¹⁵ Говори української мови (збірник текстів)... – С. 13 – 408; Атлас української мовы... – Т. I. № 112; Атлас української мовы. – Т. II. № 98.

наогул тыповая рыса ўкраінскіх гаворак¹⁶. Абмежаванья пазіцыў [p'] у гаворках паўднёвавалынскіх, падольскіх, многіх паўночных.

5. У сярэднезагародскіх гаворках (таксама ў паўднёвазагародскіх і тараканскіх) шырокая дыстрыбуцыя мяккіх шыпячых. У дыялектным кантыніуме Украіны гаворкі з найбольш шырокай дыстрыбуцыяй мяккіх шыпячых утвараюць наступныя арэалы¹⁷: 1) гаворкі паўночнага захаду Палтаўскай, поўдня Чарнігаўскай і поўдня Сумскай абласцей; 2) захад валынска-палескіх, заходневалынскія (сярэдненадбужскія), захад і поўдзень наднястроўскіх, надсянскія, бойкаўскія, закарпацкія, гуцульскія, захад букавінскіх, паўднёвы захад падольскіх гаворак.

6. У сярэднезагародскіх гаворках у параўнанні з іншымі дыялектнымі групамі Берасцейска-Пінскага Палесся найбольш паслядоўна захоўваюцца спалучэнні *-гы-, -кы-, -хы-*. У дыялектным кантыніуме Украіны найбольш паслядоўнае захоўванне гэтых спалучэнняў характэрна для наступных арэалаў: 1) гаворкі паўднёва-ўсходнія, падольскія, многія паўночныя; 2) гаворкі бойкаўскія, закарпацкія, лэмкаўскія, многія надсянскія¹⁸.

7. У сярэдне- і паўночназагародскіх гаворках на месцы этымалагічных **e, *ь, ь* паслянаціскных закрытых складах вымаўляецца [e] (*хло 'пэць, хло 'пэц, го 'сэнь, по 'пэл*), у паўднёвазагародскіх і тараканскіх гаворках адапведна [ы], [і] (*хло 'пыць, хло 'піц, го 'сынь, по 'пыл*). У дыялектным кантыніуме Украіны рэфлекс **e, *ь > [e]* у адзначанай пазіцыі найбольш характэрны для гаворак асноўнай часткі сярэдне-ўсходняга Палесся, у абмежаванай пазіцыі (рэфлекс **ь > [e]*) – для паўднёва-ўсходніх гаворак¹⁹.

Такім чынам, тром асноўным тыпам загародскіх гаворак у дыялектным кантыніуме Украіны адапвядаюць тры асноўныя зоны адапведнікаў рэлевантных рыс гэтых тыпаў.

1. Рэлевантныя асаблівасці паўночназагародскіх гаворак –

¹⁶ Говори української мови (збірник текстів)... – С. 13 – 525; Атлас української мови... – Т. I. № 126, 128 – 130; Атлас української мови... – Т. II. № 6, 115, 116; *Жилко Ф.Т.* Нариси з діалектології української мови. – К.: Радянська школа, 1966; *Шило Г.Ф.* Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра. – Львів, 1957.

¹⁷ Говори української мови (збірник текстів)... – С. 13 – 525; Атлас української мови... – Т. I. № 122, 123; Атлас української мови... – Т. II. № 112, 113; *Жилко Ф.Т.* Нариси з діалектології... – С. 62, 63.

¹⁸ Говори української мови (збірник текстів)... – С. 13 – 525; Атлас української мови... – Т. I. № 21, 22; Атлас української мови... – Т. II. № 20, 21, 193; *Жилко Ф.Т.* Нариси з діалектології... – С. 193, 198, 206.

¹⁹ Говори української мови (збірник текстів)... – С. 13 – 525; Атлас української мови... – Т. I. № 41, 42; Атлас української мови... – Т. II. № 30, 31.

сярэдне-ўсходнепалеская зона. Яна ўключае асноўную частку арэала сярэднепалескіх гаворак і значную частку гаворак усходнепалескіх.

2. Рэlevantныя асаблівасці тараканскіх гаворак – заходнеўкраінская зона. Уключае яна арэалы гаворак валынска-палескіх, заходневалынскіх, надднястроўскіх, гуцульскіх, пакуцка-букавінскіх.

3. Рэlevantныя асаблівасці сярэднезагародскіх гаворак – а) асноўная зона цэнтральна-паўднёва-ўсходняя, уключае арэалы гаворак паўднёва-ўсходніх, падольскіх, паўднёва-ўсходніх валынскіх, частку сярэдне- і ўсходнепалескіх; б) заходнепрыкарпацкая зона, уключае арэалы гаворак бойкаўскіх, лэмкаўскіх і асноўную частку закарпацкіх (гаворкі верхавінскія, баржаўскія). Заходнепрыкарпацкая зона хутчэй за ўсё больш позняя ўтварэння. Магчыма, яна склалася ў выніку значнага прыліву насельніцтва з усходу і ўплыву яго моўных сістэм на мясцовы субстрат.

Выдзеленыя тры зоны знаходзяць гістарычныя эквіваленты. Мы прытрымліваемся пункту погляду, што славянскае (праславянскае) адзінства фарміравалася працяглы час, што яно складвалася ў цэнтральна-ўсходняй Еўропе, што канчатковым праяўленнем яго выкрышталізаванасці з'яўляецца тшцінецка-камароўска-сосніцкая аднасць 1500–1100 г. да н.э.²⁰ Каля 1100 г. да г.э. гэтая аднасць падзялілася на тры часткі: заходнюю (на захад ад Гарыні), паўночна-ўсходнюю (палескую, на ўсход ад Гарыні) і паўднёва-ўсходнюю (лесастэпавую, на паўднёвы ўсход ад вярхоўяў Гарыні). Цікава, што межы паміж гэтымі часткамі (археалагічнымі культурамі), па-першае, суадносяцца з прыведзенымі вышэй межамі трох зон пашырэння рэlevantных асаблівасцей трох дыялектных тыпаў загародскіх гаворак у дыялектным кантыніуме Украіны, а па-другое, пасля 1100 г. да н.э. яны праіснавалі шэраг стагоддзяў. Інакш кажучы, існуючыя тры зоны, пра якія вядзецца

²⁰ Клімчук Ф.Д. Культурна-моўныя зоны і этнагенез славян // Славяне: адзінства і многастайнасць. Міжнародная канферэнцыя 24 – 27 мая 1990. Тэзісы дакладаў і паведамленняў. 2 секцыя. Этнагенез славян. – Мінск, 1990. – С. 33 – 35; Яго ж: Балтыйско-полеская і сярэняеўрапейско-полеская этнокультурныя области // Lietuvių kalbotyros klausimai, XXX (1993). Periferines lietuvių kalbos tarmes. Vilnius: Academia, 1993. – S. 47 – 53; Яго ж: К проблеме этногенеза славян // Philologia slavica. К 70-летию академика Н.И. Толстого. – М.: Наука, 1993. – С. 71 – 77; Яго ж: Полесье і этногенез восточнославянских народов // Український діалектологічний збірник. – Кн. 3. Пам'яті Тетяни Назарової. – К.: Довіра, 1997. – С. 237 – 241.

гутарка, маюць глыбокія гістарычныя карані²¹. У далейшым у межах Украіны найбольшую актыўнасць праявіў «этнас» паўднёва-ўсходняй зоны. Ён у нейкай меры «паглынуў» частку зоны паўночна-ўсходняй (у межах сярэдне-ўсходняга ўкраінскага Палесся) і частку заходняй зоны (паміж Гарынно і Заходнім Бугам). Але, «паглынуўшы», ён не змог сцерці ўсё. Засталіся большыя або меншыя «рэшткі» ранейшых дыялектных асаблівасцей. Гэтыя «рэшткі» у пэўнай меры ўвасабляюць сабою наяўнасць на тэрыторыі дыялектнага кантыніума сучаснай Украіны комплексаў рэlevantных рыс, пра якія ідзе гутарка. Паўднёва-ўсходняя зона ў сваю чаргу таксама зазнала ўплываў зон заходняй і паўночна-ўсходняй.

Берасцейска-Пінскае Палессе, відаць, даволі рана стала часткай прарадзімы славян. Але склад насельніцтва тут не заставаўся нязменным. Мелі месца адлівы насельніцтва з гэтага краю і прылівы розных этнічных груп з іншых тэрыторый. Як гэта адбывалася, цяжка гаварыць, паколькі дакументы такіх працэсаў непасрэдна не фіксуюць. У выніку таго, што характар розных працэсаў паўтараецца, прывяду прыклады асобных інтэнсіўных міграцыйных плыняў у другой палове XX ст.

1960-я гады – на Берасцейшчыне ўжо арганізаваны калгасы, пачалося інтэнсіўнае ссяленне з хутароў у вёскі. І вось многія хутаране замест таго, каб перасяляцца з хутароў у сваю ж вёску, аддалі перавагу перасяленню на Кубань. З маёй роднай вёскі, што ў Драгічынскім раёне, у той час перасялілася ў Краснадарскі край каля 15 % хутаран. Аналагічная сітуацыя і ў многіх іншых вёсках Берасцейска-Пінскага Палесся. Міграцыйная плынь не малая. Цікава наступнае: накірунак міграцыі традыцыйны: Берасце – Азоўскае мора. Гэта шлях, па якому ў першай палове I тыс н.э. прайшла міграцыя готаў у паўднёва-ўсходнім накірунку. Затым значная частка готаў вярнулася назад. У міграцыйны рух, відаць, была ўцягнута частка славян. Лакалізацыя рэlevantных рыс сярэднезагародскіх гаворак у цэнтральна-паўднёва-ўсходняй частцы сучаснай Украіны, відаць, сведчыць аб тым, што гаворкі мігрантаў з паўднёвага ўсходу аказалі істотны ўплыў на фарміраванне сярэднезагародскага дыялектнага тыпу.

І яшчэ пра адну традыцыйную хвалю міграцыі. На

---

²¹ Гл. таксама наступныя працы аўтара: *Клімчук Ф.Д.* Да вытокаў фарміравання ўсходнеславянскіх народаў // *Крыўя.* – № 1 (3). – Менск, 1998. – С. 100 – 148; *Яго ж.* К генезису брэстско-пінских гаворак // *Проблеми української діалектології на сучасному етапі. Тези доповідей і повідомлень.* – Житомир, 1990. – С. 49 – 50.

Берасцейшчыне ў выніку міграцый з вёсак у гарады і пасёлкі гарадскога тыпу ў многіх вёсках засталася мала моладзі. У гэтыя вёскі перасялілася многа выхадцаў з вёсак паўночнай Валыні. Утварылася своеасаблівая этнаграфічная група, якую мясцовыя берасцюкі называюць *самарянэ* (па назве вёскі Самары Ратнаўскага раёна Валынскай вобласці). У дадзеным выпадку паўтараецца традыцыйны шлях міграцый з Валыні на Берасцейшчыну. Відаць, у мінулым паўночныя валынцы падмацоўвалі ў некаторых загародскіх гаворках такую рысу, як *екаві'зм*.

Разгледжаны вышэй матэрыял суадносін адпаведнікаў рэлевантных асаблівасцей асобных груп загародскіх гаворак у дыялектным кантынентуме Украіны дае магчымасць зрабіць некаторыя высновы.

Як адзначалася ўпачатку, паўтаральнасць комплексу асаблівасцей, якія з'яўляюцца рэлевантнымі пры класіфікацыі гаворак розных рэгіёнаў, звычайна не мяжуючых, сведчыць хутчэй за ўсё аб тым, што ў многіх выпадках комплексы гэтых рыс (ці іх «продакў») у мінулым члانیлі нейкае моўна-дыялектнае адзінства на пэўныя групы ці зоны. Мы разглядалі дыялектны кантынент Украіны ў сучасных яе межах праз прызму дыялектнага члянэння гаворак Берасцейска-Пінскага Палесся. Выявіўся цікавы малюнак: выдзеліліся зоны пашырэння комплексаў разглядаемых рыс – цэнтральна-паўднёва-ўсходняя, сярэдне-ўсходнепалеская і заходняя. Гэтыя зоны адпавядаюць археалагічным культурам ці іх часткам, якія існавалі сотні гадоў. Такія зоны, відавочна, адпавядаюць дыялектнаму члянэнню гаворак разглядаемай тэрыторыі ў далёкія праславянскія часы.

Аснову праўкраінскага «праэтнасу» склала цэнтральна-паўднёва-ўсходняя зона. Безумоўна, яна зазнавала ўплыву іншых зон.

Сярэдне-ўсходнепалеская зона першапачаткова з'яўлялася часткай палескай (сярэдне-ўсходнепалескай зоны). Апошняя выдзелілася каля 1100 г. да н.э. У далейшым яна падзялілася на чатыры часткі: паўднёвую, сярэдняю, паўночную і паўночна-ўсходнюю. У сярэдняй частцы найбольш захоўвалася праславянская архаіка²². Паўднёвая частка зазнала ўплыву гаворак цэнтральна-паўднёва-ўсходняй праўкраінскай зоны (гл. вышэй). У паўночнай частцы сфарміраваўся «прабеларускі» моўна-этнічны

²² Климчук Ф.Д. Диалектные типы Полесья... – С. 118 – 132.

агмень²³. У паўночна-ўсходняй частцы, відаць, утварыўся правялікарскі агмень²⁴. Дарэчы, многія рысы, якія адрозніваюць сярэднепалескія і ўсходнепалескія ўкраінскія гаворкі ад гаворак паўднёва-ўсходніх украінскіх з'яўляюцца агульнымі з асноўнымі масівамі паўднёва-заходніх беларускіх і рускіх гаворак.

Заходнеўкраінская зона выдзелілася з заходняй праславянскай (лужыцкай) зоны прыкладна ў VIII–V стст. да н.э. ў выніку вялікіх міграцый насельніцтва з правабярэжнадняпроўскага лесастэпу на захад²⁵ і напластавання паўднёва-ўсходніх дыялектных сістэм на заходнія. Перамагла паўднёва-ўсходняя стыхія. І ўсё ж сярод разгледжаных рыс, якія характэрны для тараканскіх і паўднёвазагародскіх гаворках, а таксама для шэрагу гаворак заходнеўкраінскай зоны характэрны аналогіі ў заходне- і паўднёваславянскіх мовах. Параўн.: тараканск. *вына'ц, дань, кона'ц, купа'ц, па'кло, слыпа'ц, тасть, та'ича, часть, чыпа'ц* і сербск. *венац, дан, конац, косац, купац, пакао, слепац, таст, ташта, част, чепац* (вянец, дзень, канец, купец, пекла, сляпец, цець, цёшча, чэсць, чапец)²⁶, а таксама тараканск. і паўднёвазагародск. *взе'тэ,enze'ты, гле'нув, де'куватэ, де'куваты, зеть, мне'со, пьеть, пие'ты, пие'тый, те'шко, тыле', че'сто* і сербск. *зет, месо, пет, пети, теле, тешко, узети*, балгарск. *зет, месо, пет, пети, теле, тежско, често*, славенск. *zet, meso, tele, težak, gledati*, чэшск. *zet', tele, pět, děkovat, děkovati, težko*.

Асноўная частка гаворак Берасцейска-Пінскага Палесся – загародскія гаворкі – па сваёй агульнай структуры – гэта асобная дыялектная адзінка. Некаторыя рысы дазваляюць выдзеліць у загародскіх гаворках такія тыпы, як гаворкі паўночна-, сярэдне-

²³ Клімчук Ф.Д. Беларусы – нашчадкі банцараўцаў // Спадчына. – Мінск, 1996. – № 1. – С. 162 – 180; Яго ж: Да вытокаў фарміравання ўсходнеславянскіх народаў // Крыўя. – № 1(3). – Менск, 1998. – С. 100 – 148; Яго ж: Гомельшчына – прарадзіма этнічных беларусаў (да пастаноўкі пытання) // Гомельшчына: народная духоўная культура. Дыялекты. Тапанімія. Матэрыялы рэгіянальнай навуковай канферэнцыі, прысвечанай 850-годдзю летапіснага ўпамінання Гомеля. – Гомель, 1992. – С. 21 – 23.

²⁴ Клімчук Ф.Д. Да вытокаў фарміравання ўсходнеславянскіх народаў.... – С. 100 – 148.

²⁵ Клімчук Ф.Д. Да вытокаў фарміравання ўсходнеславянскіх народаў.... – С. 103 – 104; Яго ж: К генезису брэстско-пінскіх гаворак... – С. 49 – 50.

²⁶ Пераход *e > [a] характэрны і для неславянскіх індаеўрапейскіх моў, параўн.: авест. –da 'дзе' (тарак. da 'дзе'), санскр. *dāraṇa, dārva, dāru*, хецк. *taru*, стараж.-ірландск. *daur* 'дрэва' (тарак. da 'рво, да 'рыво, да 'рво' 'дрэва'), авест. *dasa*, скіф. *dasa* 'дзесяць' (тарак. da 'суть, да 'сать 'дзесяць'), санскр. *dvār, dvāra*, авест. *dvar, dvāra*, скіф. *dvāra* 'дзверы' (тарак. два 'рэ 'дзверы'), авест. *mađu-*, скіф. *mađu* 'мёд' (тарак. мад 'мёд'), санскр. *nābhan* 'неба' (тарак. на 'бо 'неба').

паўднёвазагародскія і тараканскія. Разгляд рэlevantных рыс адзначаных тыпаў сведчыць аб сувязях гэтых тыпаў са старадаўнімі дыялектнымі зонамі на тэрыторыі Украіны. З другога боку, у дыялектным кантынентуме сучаснай Украіны мы не знаходзім такіх гаворак, агульная сістэма якіх адпавядала б агульнай сістэме таго ці іншага дыялектнага тыпу ў Берасцейска-Пінскім Палессі. Выключэнне могуць складаць гаворкі некаторых пагранічных з Брэсцкай вобласцю рэгіёнаў Валыні. Загародскія гаворкі і іх тыпы фарміраваліся на тэрыторыі Берасцейска-Пінскага Палесся. Гісторыя іх фарміравання мае сваю спецыфіку. Уплыў, відавочна, аказаў і колішні мясцовы славянскі субстрат, і перасяленні з іншых тэрыторый, і неславянскія кампаненты (заходнебалцкі²⁷, гоцкі і інш.). Загародскія гаворкі не з'яўляюцца вынікам перамяшчэння ў гатовым выглядзе з іншых тэрыторый. Разгледжаны матэрыял дае таксама падставы сцвярджаць, што ў фарміраванні загародскіх гаворак было нямала своеасаблівага параўнальна з фарміраваннем валынска-палескіх гаворак. У загародскім арэале параўнальна з валынска-палескім, відаць, значна большая роля кампанентаў паўднёва-ўсходняга, усходняга (уласна палескага) і некаторых іншых.

Рэlevantныя рысы асноўных груп загародскіх гаворак на тэрыторыі дыялектнага кантыненту рускай мовы:

Пры праекцыі рэlevantных рыс загародскіх гаворак на дыялектны кантынент Расіі перш за ўсё звернем увагу на асаблівасці, агульныя для ўсіх груп гаворак Загароддзя і нават шырэй – для суседніх рэгіёнаў. Да такіх рыс адносяцца наступныя.

1. О'канне, г.зн. адрозніванне галосных [o] і [a] не пад націскам. Паўднёвая граніца о'кання ў Расіі праходзіць па лініі: на поўнач і ўсход ад Пскова, вытокі Волгі, Цвер, на паўночны ўсход ад Валакаламска, на поўнач і ўсход ад Масквы, на поўнач ад Мурама і Арзамаса²⁸.

2. Рэфлекс *ě > [u], [ɛ]. Паўднёвая мяжа з'явы: па ўсход ад Санкт-Пецярбурга, на поўнач ад Ноўгарада, на поўдзень ад Волагды і Кастрамы, на поўнач ад Ніжняга Ноўгарада²⁹.

3. Формы назоўнікаў множнага ліку тыпу *о'кна, сё'ла, вё'дра*.

²⁷ Лаучюте Ю.-С. Полесье – зона ранних балтийских и славянских контактов // Проблемы этнической истории балтов. Тезисы докладов межреспубликанской научной конференции. – Рига: Зинатие, 1985. – С. 183 – 185.

²⁸ Диалектологический атлас русского языка (Центр Европейской части СССР). – Выпуск I. Фонетика. – М., 1986. Карты № 1, 3 – 5, 7, 11, 16 – 18, 33, 35.

²⁹ Диалектологический атлас русского языка. – Выпуск I... Карты № 40, 41.

Паўднёвая мяжа з'явы: на поўнач ад Ноўгарада, на поўдзень ад Яраслаўля і Кастрамы, на поўнач ад Ніжняга Ноўгарада³⁰.

4. Формы назоўнікаў мужчынскага роду тыпу *пальце'й, зайце'й, месяце'й*. Наўднёвая мяжа з'явы: Петразаводск, Рыбінскае вадасховішча, Волагда, Тоцьма, на паўночны ўсход ад Ніжняга Ноўгарада; асобны масіў знаходзіцца ў раёне Уладзіміра, Мурама, Разані³¹. Заўважым, што ў Заходнім Палессі ўжываюцца падобныя формы назоўнікаў жаночага роду: *бабэ'й, моладыце'й, гульце'й, стріхэ'й*.

Спынімся зараз на асаблівасцях, якія характэрны для часткі загародскіх гаворак і аналогіі якіх існуюць у дыялектным кантыніуме Расіі.

1. Як адзначалася, тараканскім і паўднёвазагародскім гаворкам характэрны рэфлекс **'a, *e > ['e]*. Для многіх паўночнарускіх гаворак характэрны пераход **'a, *e > ['e]* у пазіцыі пасля мяккіх зычных і перад мяккімі (*грезь, гуле'ли, зеть, петь, сездь*). Такая рыса характэрна перш за ўсё для валагодскай і паморскай груп паўночнарускіх гаворак. Асноўны арэал гэтай з'явы: большая частка Валагодскай і Архангельскай абласцей, значная частка вобласці Кіраўскай (Вяцкай), паўночныя ўскраіны Кастрамскай; астравы пашырэння гэтай асаблівасці ёсць і ў іншых рэгіёнах Еўрапейскай Расіі, асабліва на ўсход ад лініі: Разань – Варонеж³².

2. Тараканскім гаворкам характэрны пераход **e, *ь > [a]*. Блізкая з'ява адзначана ў гаворках Хароўскага раёна Валагодскай вобласці³³. У гэтых гаворках прэдняязычныя перад **e, *и* пераважна паўмяккія, перад галоснымі **ы, *а, *о, *у* – цвёрдыя. Галосны *[e]* больш адкрыты ў параўнанні з адпаведнымі гукамі літаратурнай рускай мовы. Ён вымаўляецца, такім чынам, як “сярэдні” гук памі; *[e]* і *[a]*. Здаецца, у разглядаемай гаворцы назіраецца тэндэнцыя пераходу **e (<*e, *ь) > [a]*, што збліжае яе з тараканскімі гаворкамі. Параўн. хароўскія *нат'е'рла, наст'е'л'ом, кон'е'ц'* і тараканскія *ната'рла, наста'лымо, кона'ц'*.

Разглядаемая гаворкі Хароўскага раёна, якім характэрна разгледжаная з'ява, знаходзяцца на поўнач ад Волагды, у “глыбінцы” дыялектнага масіву, дзе пашыраны “екавізм” (пераход

³⁰ Диалектологический атлас русского языка. – Выпуск II. Морфология. – М., 1989. Карта № 33.

³¹ Диалектологический атлас русского языка. – Выпуск II... Карта № 36.

³² Диалектологический атлас русского языка. – Выпуск I... Карта № 43.

³³ Преображенская М.Н. Чередование а/е в одном вологодском говоре // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – М., 1973. – Т. 32. – Вып. I. – С. 71 – 76; Климчук Ф.Д. Диалектные типы Полесья на общеславянском фоне... – С. 221.

*'a, *e > ['e]). Арэальны характар разглядаемых дзвюх з'яў, такім чынам, аналагічны таму, які назіраецца на Берасцейшчыне і ў Заходняй Украіне, дзе звычайна астравы і невялікія масівы пераходу *e, *ь > [a], [a^e], [e^a], [a] прыэдняе, [e] шырокае) “раскіданы” сярод буйных арэалаў пашырэння ў гаворках рэфлексацыі *a, *e > ['e].

3. Сярэдне- і паўднёвазагародскім гаворкам характэрна шырокая дыстрыбуцыя мяккага [ц'], найбольш шырокая яна ў сярэднезагародскіх гаворках. У найбольш тыповых тараканскіх гаворках пазіцыя мяккага [ц'] абмежаваная, у гаворках найбольш тыповых паўночназагародскіх зычны [ц] толькі цвёрды. Шырокая дыстрыбуцыя мяккага [ц'] (*купе'ць, у'лиця, деві'ця, огуриц'*) характэрна многім рускім гаворкам на поўнач ад лініі: Петразаводск, на захад ад Чарапаўца, на поўдзень ад Волагды, на Солігаліч, вусце Унжы (месца яе ўпадзення ў Волгу), поўнач Ніжагародскай вобласці, паўночная граніца рэспублікі Марый Эл³⁴.

4. Сярэднезагародскім, паўднёвазагародскім і тараканскім гаворкам характэрна шырокая дыстрыбуцыя мяккіх шыпячых. У прыватнасці ім характэрны мяккія шыпячыя перад рэфлексамі гістарычнага *a: сярэднезагародск. *жяр, жся'ты, жся'ба, лыжся'ты, сыножся'ть, шя'пка, мышя'ю, вышя'р, чяс, поча'в, крычя'ты*; паўднёвазагародск. *жер, же'ты, же'ба, лыже'ты, сыноже'ть, ше'пка, мыше'ю, выше'р, Ches, поче'в, крыче'ты*; тарак. *жер, же'ты, же'ба, лыже'тэ, сыноже'ть, ше'пка, мыше'ю, выше'р, Ches, поче'в, крыче'тэ*. Для многіх гаворак пры гэтым характэрна своеасаблівая “зверхмяккасць” шыпячых, па сваіх артыкуляцыйных і акустычных асаблівасцях яны блізкія да мяккіх шыпячых літоўскай мовы³⁵. У рускіх гаворках шыпячы [ч] мяккі, шыпячыя [ж], [ш] – пераважна цвёрдыя. Шматлікія масівы і астравы гаворак з шырокай дыстрыбуцыі мяккіх шыпячых [ж] і [ш] (у тым ліку ў слове *шы'пка*) ў рускіх гаворках размешчаны пераважна на поўнач ад лініі: Пскоў, Цвер, Яраслаўль, Ніжні Ноўгарад, зрэдку на ўсход ад лініі: Разань, Варонеж³⁶.

5. Пераход *xв > [ф] у загародскім арэале часцей за ўсё сустракаецца ў сярэднезагародскіх гаворках: *фіст, фо'стык, фалы'ты, фа'статы*. У Расіі³⁷ пераход *xв > [ф] (*фост, фа'стать*) характэрны для масіву гаворак на паўночным захадзе

³⁴ Диалектологический атлас русского языка. – Выпуск 1... Карта № 46.

³⁵ Клімчук Ф.Д. Гаворкі Заходняга Палесся... – С. 67.

³⁶ Диалектологический атлас русского языка. – Выпуск 1... Карта № 63.

³⁷ Диалектологический атлас русского языка. – Выпуск 1... Карты № 54, 55.

Валагодскай і паўднёвым захадзе Архангельскай абласцей. Многа астравоў і невялікіх масіваў гэтай з'явы знаходзіцца на поўнач ад лініі: Волагда, Кіраў (Вятка), трапляюцца ж такія астравы на паўночны ўсход ад лініі: Вялікія Лукі, Ржэў, Тула, Варонеж.

Такім чынам, сярод разглядаемых рэlevantных асаблівасцей, на аснове якіх праводзіцца групоўка гаворак Берасцейска-Пінскага Палесся, у рускім моўным арэале значная іх колькасць канцэнтруецца на Рускай Поўначы. Гэта рысы тыповыя як для сярэднезагародскіх, тараканскіх і пераходных паміж імі паўднёвазагародскіх гаворак, так і для многіх гаворак паўночнарускіх. Улічваючы тое, што існуе цэлы комплекс агульных рыс, лічым, што такое супадзенне не з'яўляецца выпадковым. Гэта хутчэй за ўсё з'яўляецца адлюстраваннем таго, што ў далёкія часы нейкія славянскія этнасы сталі адным з кампанентаў пры фарміраванні старадаўняга насельніцтва як Берасцейска-Пінскага Палесся, так і Рускай Поўначы.

Звернем увагу на тое, што фарміраванне славянскага насельніцтва паўночнай Расіі ў сярэдзіне і другой палове I тыс. н.э. адбывалася ў першую чаргу ў выніку міграцый з цэнтральнаеўрапейскага рэгіёна ў шырокім плане, які ўключаў і паўднёва-заходняе Палессе³⁸. Заўважым, што новыя дадзеныя антрапалагаў сведчаць аб тым, што раннія славене ноўгарадскія ўваходзяць у антрапалагічную еднасць, да якой адносяцца таксама заходнія (полацкія) крывічы, дрыгавічы, драўляне, вальняне, славянскае насельніцтва Пруцка-Днястроўскага міжрэчча, значная частка балтаў з тэрыторыі сучасных Латвіі і Літвы; да гэтай еднасці блізкае тагачаснае насельніцтва Славакіі і Чэхіі³⁹. Нельга абмінуць увагай і культурны феномен Ноўгарада. Маецца на ўвазе вялікая колькасць берасцяных грамат XI ст. і больш позніх часоў, што сведчыць аб значным пашырэнні пісьменнасці сярод ноўгарадцаў у тыя часы. Гэта не магло ўзнікнуць на пустым месцы. Заўважым, што хрысціянства стала афіцыйнай рэлігіяй Кіеўскай Русі толькі ў 988 г.

---

³⁸ Седов В.В. Древнерусская народность. Историко-археологическое исследование. – М.: Языки русской культуры, 1999.

³⁹ Санкина С.Л. Этническая история средневекового населения Новгородской земли по данным антропологии. – СПб, 2000. – С. 50 – 67.